

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

ЖАЛАЛ-АБАД ШААРЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

К 08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кеңеши

кол жазма укугунда

УДК 330.190.2: 338 (575.2)

Алимова Гульбар Байышовна

**Ишкердиктин региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген
таасири (Кыргыз Республикасынын Ош облусунун материалдарында)**

08.00.05 –Экономика жана эл чарбасын башкаруу
(ишкердиктин экономикасы) адистиги

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Жалал-Абад – 2018

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин Ишканалардын экономикасы жана бизнести башкаруу кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: экономика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз Республикасынын УИА мүчө-
корреспонденти
Купуев Пирмат Купуевич

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору, профессор
Зулпукаров Аманкул Зулпукарович

экономика илимдеринин кандидаты, доцент
Давыдов Илхом Уктамович

Жетектөөчү мекеме: Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук
университетинин Экономика кафедрасы,
Бишкек шаары, Манас көчөсү, 101.

Диссертациялык иш 2018-жылдын 22-февралында саат 14-00дө 30-аудиторияда Жалал-Абад Эл аралык университетинин, Ош мамлекеттик университетинин жана Тажик улуттук университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча К 08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кеңешинде корголот. Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Женижок көчөсү, 30.

Диссертация менен Жалал-Абад шаарындагы Эл аралык университетинин илимий китепканасында таанышууга болот. Дареги: Жалал-Абад шаары, Женижок көчөсү, 30.

Автореферат 2018-жылдын ____-январында таркатылды.

**К 08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык
кеңешинин окумуштуу катчысы,
э. и.к., доцент**

Маткеримова А.М.

ИШКЕ ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасында ишкердикти өнүктүрүү маселесинин актуалдуулугу, бир жагынан, атаандаштык-рыноктук чөйрөнү түзүүдө ишкердик объективдүү түрдө чечүүчү мааниге ээ болгон рынок экономикасын куруу жаатындагы чарбалык реформалар менен, жана экинчи жагынан, республиканын көпчүлүк региондорунда жана экономиканын тармактарында социалдык-экономикалык кырдаалдын улам начарлашы менен байланышкан. Мында ишкердик социалдык-экономикалык турукташуунун каражаты жана шарты катары стратегиялык мааниге ээ.

Ишкердик чарба жүргүзүүнүн рыноктук системасынын ажырагыс жана эң маанилүү элементтеринин бири болуп саналат. Азыркы мезгилдеги дүйнөлүк чарбада дал ушул ишкердик товарлар менен кызматтардын негизги массасын өндүрүп чыгарат. Ишкердик ишмердүүлүктүн конкреттүү формалары – чакан жана орто ишканалар, жеке ишкерлер – атаандаштык чөйрөсүнүн калыптанышына, активдүү менчик ээлери жана ишкерлер катмарынын түзүлүшүнө шарт түзүп, улуттук дүн продуктунун жана бюджетке салыктык келип түшүүлөрдүн басымдуу бөлүгүн камсыз кылат.

Ишкердик калкты иш менен камсыз кылуу көйгөйүнүн чечилишине позитивдүү таасир тийгизүү менен маанилүү социалдык кызматты да аткарат. Чакан жана орто ишканалардын жана аларда иштегендердин саны, ошондой эле жеке ишкердик менен алектенген адамдардын саны бүгүнкү күндө улуттук экономиканын өнүгүү деңгээлинин негизги мүнөздөмөлөрүнүн бири болуп эсептелет.

Ошол эле учурда азыркы коомдо ишкердикти өнүктүрүү зарылдыгын аңдап-түшүнүү бышып жетилди, анткени ал заманбап рыноктук экономиканын социалдык түзүмүнүн өзөктүү компоненти (пайдубалы) болуп саналган ортоңку классты калыптандыруунун социалдык-экономикалык өбөлгөлөрүн түзөрү аныкталды. Ишкердиктин өзгөчө заманбап социалдык ролу анын калктын жакырчылыгын жоюунун маанилүү куралы экендигинде, анткени ишкердик калктын кирешелеринин жогорулашына шарт түзөт. Мында Кыргызстандын калкынын жакырчылык деңгээли өтө жогору экендигин жана бул өлкөнүн көз карандысыз өнүгүү мезгилиндеги эң курч социалдык көйгөй болуп саналарын белгилей кетүү зарыл. Экономиканын рыноктук трансформациялануу шарттарында социалдык чөйрөдө төрөлүү көрсөткүчүнүн төмөндөшү, оорулардын көбөйүшү, тамактануунун сапатынын начарлашы сыяктуу көрүнүштөр критикалык чекке жетүүдө. Ишкердиктин потенциалы калктын жакырчылыгын жоюу, ошондой эле анын терс социалдык-экономикалык кеспеттерин нейтралдаштыруу иштеринде толугу менен пайдаланылбай жатат.

Ишкердик ишмердүүлүгүнүн өз алдынча аймактардын жана регионалдык түзүмдөрдүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасири өзгөчө мааниге ээ. Ар бир региондун тиешелүү экономикалык потенциалы, жаратылыштык-климаттык шарттары, ошондой эле чарбалык ишмердүүлүк жүргүзүүнүн салттары болот. Мындан тышкары, ар бир аймактык-административдик түзүмдүн башкаруу структуралары, аймактык чек аралары болору белгилүү. Кыргыз Республикасында аймактык-административдик түзүмдөрдү башкаруу айыл жерлеринде айыл өкмөттөрү жана шаарларда мэриялар түрүндөгү жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан ишке ашырылат.

Анткен менен, ишкердик ишмердүүлүктү өнүктүрүү көйгөйлөрү, айрыкча анын аймактардын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасирлери анча изилденген эмес, анткени ишкердик ишмердүүлүктү өнүктүрүү постсоветтик мезгил үчүн – салыштырмалуу жаңы түшүнүк, ал эми экинчи тараптан, ишкердиктин аймактык социалдык-экономикалык өнүгүү көрсөткүчтөрү менен байланышы расмий отчеттуулукта жана статистикада жетишерлик чагылдырылбай келет. Бул изилдөөнүн темасын тандап алууга түрткү берди.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илим-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин Бизнес жана менеджмент факультетинин илим изилдөөлөрүнүн планына ылайык аткарылды, жана өлкөнү өнүктүрүүнүн мамлекеттик программалары, «Кыргыз Республикасын 2013-2017-жылдарга туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы» (Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-ж. 21-январындагы №11 жарлыгы менен бекитилген), Ош облусунун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн концепциясы, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн ишкердикти өнүктүрүү программалары менен тыгыз байланышкан.

Изилдөөнүн максаты жана маселелери. Изилдөө ишинин максаты Кыргыз Республикасында, Ош облусунда жана чет өлкөлөрдө ишкердик ишмердүүлүктү өнүктүрүүнүн тажрыйбасын талдоонун негизинде ишкердиктин натыйжалуулугун жогорулатуунун негизги багыттарын аныктоо, анын региондун социалдык-экономикалык жыргалчылыгын камсыздоодогу ролун күчөтүү, ишкердикке регионалдык деңгээлде колдоо көрсөтүү жана шыктандыруу системасын калыптандыруу боюнча конкреттүү илимий жана практикалык рекомендацияларды иштеп чыгуу болуп саналат.

Коюлган максатка ылайык диссертацияда төмөнкү негизги **маселелер** аныкталган:

- ишкердиктин региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү ролун изилдөө;
- ишкердик ишмердүүлүктү аймактык уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
- ишкердик ишмердүүлүктүн экономикалык эффективдүүлүгүн тактоо;
- регионалдык ишкердиктин учурдагы абалын изилдөөнүн негизинде анын аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө таасир этүү даражасын жана ишкердикти өркүндөтүү резервдерин аныктоо;
- экономиканын реалдуу секторунда ишкердик ишмердүүлүктү өнүктүрүүнүн негизги багыттарын белгилөө;
- ишкердик ишмердүүлүктү анын региондун социалдык өнүгүүсүнө оң таасирлерин күчөтүү максатында уюштурууну өркүндөтүү жолдорун сунуш кылуу;
- ишкердикти мамлекеттик жөнгө салууну жакшыртуу багытындагы иш-чараларды сунуш кылуу.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгын төмөнкү жоболор түздү:

- Кыргыз Республикасында көз карандысыздык шарттарында ишкердик ишмердүүлүктү жүргүзүү аймактык ишкердикке басым жасоо менен изилденди жана системалаштырылды, ишкердиктин өнүгүүсүнүн мүмкүн болгон жагымсыз кесепеттери (тобокел-окуялар) жана анын региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө таасири талданды;
- ишкердик ишмердүүлүктү аймактык уюштуруунун өзгөчөлүктөрүнүн негизинде ишкердиктин ар кандай формаларын пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү теориялык жактан негизделди;
- ишкердик ишмердүүлүктүн эффективдүүлүгү аныкталды жана анын аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө таасирин аныктоо методикасына тактоолор киргизилди;
- Ош облусунун материалдарында ишкердиктин учурдагы абалын талдоонун негизинде аны өркүндөтүү резервдери аныкталды;
- ишкердикти өнүктүрүүнүн жана анын региондун социалдык өнүгүүсүнө таасирин күчөтүүнүн негизги багыттары сунушталды;
- региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүн жакшыртуунун фактору катары аймактык уюмдарды өркүндөтүү жолдору сунуш кылынды;
- ишкердик ишмердүүлүктүн экономикалык эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн аны мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүнүн айрым чаралары иштелип чыкты.

Диссертациянын практикалык мааниси. Диссертацияда иштелип чыккан жоболор жана тыянактар мамлекеттик органдар тарабынан ишкердикке колдоо көрсөтүү боюнча иш-чараларды иштеп чыгууда, ошондой эле ишкердик түзүмдөрүнүн натыйжалуулугунун анализин жүргүзүүдө колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн жыйынтыгында алынган айрым конкреттүү тыянактар менен сунуштарды Ош облусунда ишкердикти өнүктүрүүгө көмөктөшүү саясатындагы өзгөрүүлөрдү негиздөөдө, аны бүт Кыргыз Республикасынын шартында ишке ашырууда пайдаланууга болот. Иштин айрым жоболорун улуттук экономиканын өнүгүүсүнүн болочок багыттарын аныктоодо колдонууга болот.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси. Диссертациянын материалдары ишкердикке колдоо көрсөтүү жана өнүктүрүү, айрыкча аймактык деңгээлде өнүктүрүү жаатындагы укуктук-ченемдик актыларды жана мамлекеттик программаларды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын коргоого алынып чыгуучу негизги жоболору. Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңычылдык талаптарына жооп берген жана коргоого алынып чыгуучу негизги жоболоруна төмөнкүлөр кирет:

— аймактарда ишкердикти өнүктүрүү маселеси ар тараптуу көптөгөн тоскоолдуктар менен байланышкан, ошондуктан ишкердиктин социалдык-экономикалык өнүгүүдөгү ролун жана таасирин аныктоо максатында анын учурдагы тенденцияларын изилдөө зарылдыгы негизделди;

— ишкердикти аймактык уюштуруу аймактын экономикалык потенциалы, жаратылыштык-климаттык шарттары, экономиканын агрардык секторунда ишкердиктин топтолгон тажрыйбасынын айырмачылыктары менен байланышкан өзгөчөлүктөргө ээ;

— региондогу ишкердиктин учурдагы абалынын анализинин жүрүшүндө аныкталган резервдер;

— ишкердик ишмердүүлүктүн абалын жана анын аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасирин жакшыртуу боюнча рекомендациялар.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Диссертациялык иш регионалдык алкакта ишкердикти өнүктүрүү маселелерин өз алдынча изилдөөнүн натыйжасы болуп саналат, ал эми ишкердиктин аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасирин жакшыртуу багытында иштелип чыккан жоболор автордун иштелмеси болуп эсептелет.

Изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы. Изилдөө ишинин натыйжалары ОшМУда экономикалык багыты үчүн окуу процессинде колдонулду.

Илимий изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча эл аралык, республикалык жана регионалдык илимий-теориялык жана илимий-практикалык конференцияларда жана симпозиумдарда баяндама жасалды жана жактырылды, жарыкка чыккан 16 макалада чагылдырылды.

Иштин түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, колдонулган булактардын тизмесинен турат, 23 таблица жана 6 чийме бар.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө маселенин актуалдуулугу негизделип, изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси, максаты жана маселелери аныкталды, иштин илимий жаңылыгы практикалык маанилүүлүгү ачып көрсөтүлдү.

Биринчи «**Азыркы шарттарда ишкердикти өнүктүрүүнүн теориялык негиздери**» бөлүмүндө ишкердиктин маңызын ачып көрсөткөн теориялык-методологиялык маселелер чагылдырылды; ошондой эле ишкердик ишмердүүлүктү аймактык уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүү жана азыркы шарттарда ишкердиктин экономикалык эффективдүүлүгүнүн аныктоо маселелери изилденди.

Ишкердиктин региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү ролу жана орду негизделди, анын башкы максаттары көрсөтүлдү.

Экономикалык мамилелер системасында ишкердик өзгөчө орунду ээлейт, жана ал чарба жүргүзүү субъектисинин «иш билгилик», «ишмердик», «шамдагайлык» жана «чарбачылдык» сыяктуу сапаттары менен тыгыз байланышкан. Булардын негизгиси (чечүүчүсү) катары «иш билгиликти» алсак, ал өсүүгө, пайда алууга жана жеңилүү коркунучун азайтууга багытталуу сыяктуу негизги комплекстик мүнөздөмөлөрдү камтыйт.

Жалпы теориялык аспектиден алганда ишкердик кишинин цивилизациясы менен тереңден байланышкан, анткени ишкердик - цивилизацияны түздөн-түз жараткан, ага өбөлгө түзгөн ишмердүүлүк. Тагыраак айтканда, ишкердик цивилизацияны калыптандырган башка куруучу күч катары кызмат кылат. Ишкердик феноменин кеңири контекстиде, кишинин цивилизациясынын башкы жаратуучу негизи катары кароо зарыл.

Ишкердик, эң оболу, өлкөнүн жана анын региондорунун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө таасирин тийгизет, бул айрым адамдардын иш билгилигинен улам ишке ашат, алардын эмгек ишмердүүлүгүнүн натыйжалары ички жана тышкы рыноктордо сатуу үчүн продукт же кызмат түрүндө калыптанат. Мындай продукт рынокто товарлар жана кызматтар түрүндө болот, бирок алар ишкердиктин түздөн-түз натыйжасы эмес, эмгек каражаттары менен предметтеринин жардамында ишке ашкан эмгектин өнүмдөрү болуп саналат.

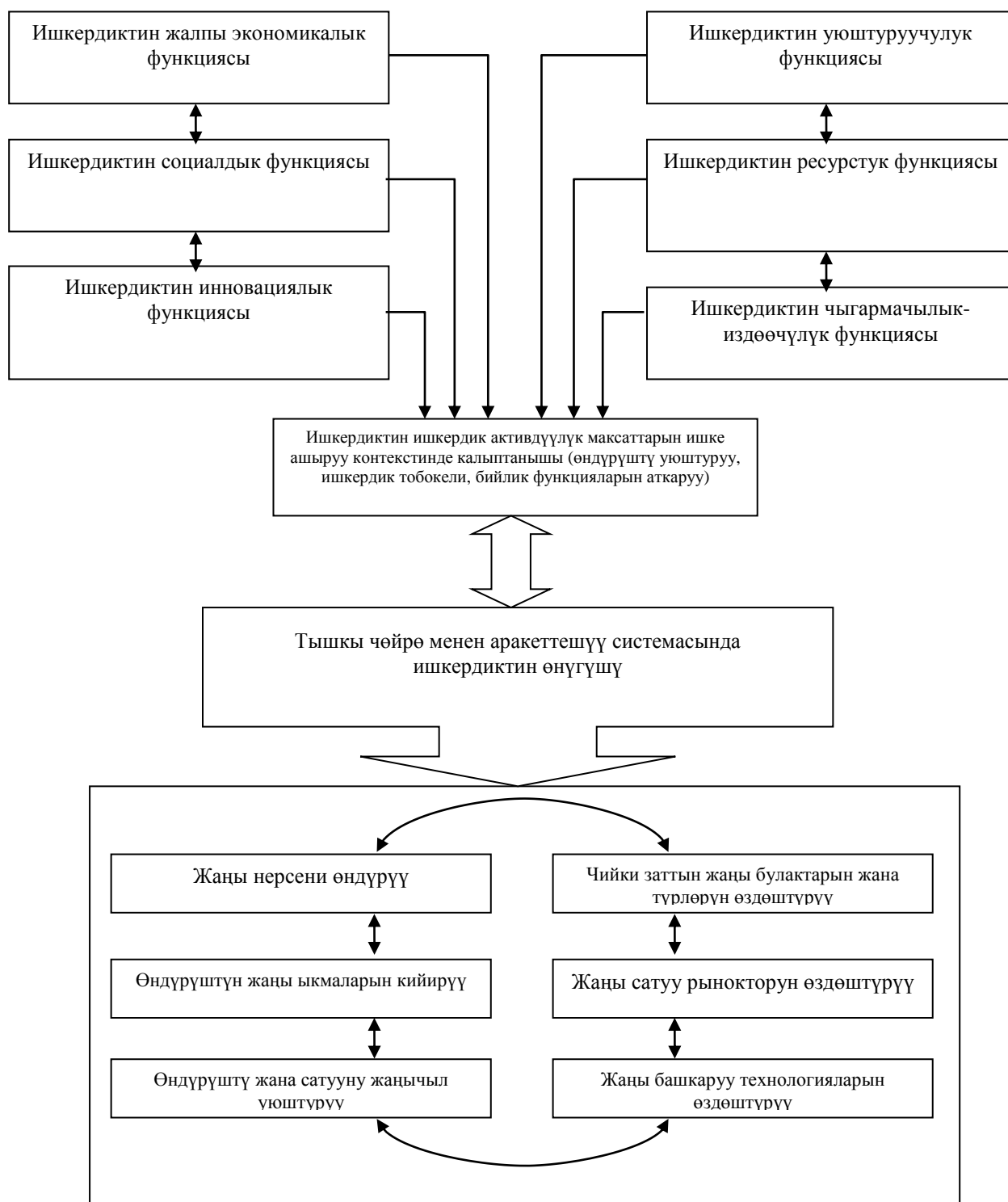
Анткен менен ишкердиктин ролу ишкер рынокто товарлар менен кызматтарга болгон муктаждыкты көрө билүү өзгөчө жөндөмдүүлүгүнө ээ, товарлар менен кызматтарды, бир жактан, аларга болгон муктаждыкты эң мыкты канааттандыруу, ал эми экинчи жактан өзүнө киреше түрүндө экономикалык пайда алуу максатында эң аз чыгымдар менен өндүрүүнү уюштурат экендигинде турат.

Ишкердик ишмердүүлүк белгилүү жерде (мейкиндик координаталарында) жана белгилүү убакытта жүргүзүлгөндүктөн, анын мейкиндик жана убакыт мүнөздөмөлөрү тууралуу сөз кылууга болот. Ишкердик индивид тарабынан (жеке ишкердик аракет) жана эмгекти ар түрдүү формалар түрүндө жамааттык уюштуруунун жардамында (ишкана, чарба, фирма ж.б.) ишке ашкандыктан, жамааттык ишкердик жөнүндө да сөз кылуу зарыл. Анда ар бир катышуучуга ишкердикке кошкон салымына жараша өзгөчө роль берилет.

Ошондой эле өз алдынча аймактын же бүтүндөй өлкөнүн ишкердик ишмердүүлүгү болушу мүмкүн, анда ишкердик түзүмдөрү жайгашып, тиешелүү адистиктер, кесиптер жана квалификациялар боюнча адамдар эмгектенет. Бул мааниден алганда аймактардын жана региондордун ишкердик аракети тууралуу сөз кылууга болот.

Ишкердик рыноктук экономиканын башкы касиети, ал рынок экономикасынын бардык институттарын камтыйт. Көбүнчө «бизнес» термини колдонулат. Бизнес (англ. business – «иш») – бул киреше алууга багытталган ишмердүүлүк. Айрым учурларда бизнес деп ишмердүүлүктүн киреше алып келүүгө жарамдуу болгон ар кандай түрүн түшүнөбүз. Биздин оюбузча, бизнес кеңири мааниде иш менен алек болуу дегенди билдирет. Ишкердик менен окшоштугу бизнесмен менен ишкердин пайда алууга умтулуусунда. Бирок бизнесмен өз ишинин стабилдүүлүгү жана туруктуулугу тууралуу көбүрөөк кам көрсө, ал эми ишкер көбүрөөк тобокелге туш болот, ошондой эле жаңы муктаждыктарды издөө жана аларды жакшыраак канааттандыруу үчүн шарттарды түзүү менен алектенет.

1-чиймеде ишкердиктин негизги функцияларынын интеграцияланып аракеттенишинин негизинде ишкердик активдүүлүктү калыптандыруунун логикалык схемасы келтирилди.

1-ийме. Ишкердиктин функциялары жана ишкердик аракетинын тышкы таасирлеринин логикалык схемасы
(автор түзгөн)

Жогорудагы 1-иймеден көрүнүп тургандай, ишкердик ар кандай функцияларды аткаруу менен, өз ара байланышкан жана бири-бирин шарттаган, жана ошол эле мезгилде, конкреттүү муктаждыктарды канааттандыруу жана экономикалык пайда алуу максаттарына багытталган ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн комплекси болуп саналат.

Ишкердикти дайыма төмөнкү эки учурду эске алуу менен кароо керек. Биринчиден, ишкердик тигил же бул региондун аймагында ишке ашкандыктан ар дайым регионалдык мүнөзгө ээ. Экинчиден, ишкердик социалдык-экономикалык мамилелер жана муктаждыктар көз карашынан алганда маанилүү. Ишкердик рыноктук

атаандаштык шартында жалпысынан стихиялуу жана максаттуу өнүгөт, ошондуктан ишкердиктин ички эффективдүүлүгүн жогорулатуу зарылдыгы анын ар түрдүү формаларынын пайда болушуна алып келет.

Ишкердик түзүмдөрү стихиялуу өнүккөндөй көрүнгөн менен, жакшылап көңүл буруп караганда экономикалык эффективдүүлүк принцибинин фарватеринде ачылат жана аракеттенет. Тигил же бул тармакта ишкердиктин кайсы формасы натыйжалуу жана туруктуу өнүгүүгө жөндөмдүү экендигин экономикалык тажрыйба өзү көрсөтөт.

Ишкердик түзүмүндө ишкердиктин негизги формалары катары чакан жана орто ишкердик белгилүү. Чакан ишкердикке рыноктук жүрүм-турумдун ишкердик «стили» көбүрөөк мүнөздүү. Ишкердик деп демейде дал ушул чакан ишмердүүлүк аталат, анткени чакан формаларда ишкердиктин башкы мүнөздөмөлөрү таза түрдө кезигет. Ресурстардын чектелүү экендигинен улам, чакан ишкердикке ири түзүмдөргө салыштырмалуу тобокелчилик жана туруксуздук көбүрөөк мүнөздүү. Чакан ишкердикке ийилчээктик, инновацияларды тезирээк кабыл алуу да мүнөздүү. Ишкердиктин чакан формаларынын түзүлүшү негизинен аткарган өндүрүштүк функциялары, тартылган ресурстардын көлөмү, ички жана тышкы чөйрөлөрдүн байланыштарынын өзгөчөлүктөрү боюнча айырмаланат.

Ири ишканалар, эреже катары, ресурс көп талап кылынган тармактарда аракеттенсе, орто ишканалар кайра иштетүү тармактарынын негизин түзөрүн, чакан компаниялар бардык чөйрөлөрдө иштерин белгилей кетүү зарыл. Азыркы этаптын негизги өзгөчөлүгү - экономикада чакан ишканалардын ролу күчөөдө. Өнүккөн өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөткөндөй, мурда чакан ишканалар көпчүлүктүн өз ишин ачууга умтулушунун натыйжасы катары түзүлгөн болсо, азыркы мезгилде чакан ишканаларды түзүүнү көбүнчө ири компаниялар демилгелеп, аларга өндүрүштүн айрым түрлөрүн жүргүзүүнү же рынок менен тыгыз байланыш түзүүнү жүктөшөт.

Кыргыз Республикасындагы жана анын региондорундагы ишкердик ишмердүүлүгү боюнча алсак, ири ишканалардын эсебинен ишкердик түзүмдөрүн уюштуруу тажрыйбасы азырынча жок. Анткен менен ишкердиктин негизги миссиясы биздин республикага да мүнөздүү. Бул ишкердик түзүмдөрү жаңы товарларды жаратуудан тышкары ири жана орто ишканаларга, ошондой эле комплекстерге алар муктаж болгон ортомчулук кошумча жана башка кызматтарды көрсөтүшү мүмкүн экендигин билдирет.

Диссертациялык иште ири жана орто ишканалар менен ишкердик түзүмдөрүнүн маданий-тарыхый салттар менен коомдун менталитетине жараша катышынын принциптери негизделген. Алсак, калкынын ишкердик духу үй-бүлөлүк үрп-адаттарга шайкеш келген өлкөлөрдө чакан бизнес объективдүү түрдө жакшыраак өнүккөн. Мындан тышкары жаратылыштык-климаттык факторлор да маанилүү, мисалы, климаты катаал региондордо бизнес жүргүзүү үчүн капитал көбүрөөк талап кылынгандыктан чакан бизнестин активдүүлүгү бир топ төмөн.

Ишкердиктин, анын түзүмдөрүнүн калытанышы жана өнүгүү динамикасы көптөгөн социалдык-экономикалык жана саясий шарттардан көз каранды. Ишкердиктин өнүгүүсүнө таасирин тийгизген төмөнкү эң маанилүү факторлорду бөлүп кароого болот: калктын жашоо деңгээли; саясий кырдаал; өлкөнүн экономикасынын абалы; мамлекеттин экономикалык саясаты; ишкердиктин өнүгүүсүнө көмөктөшүү боюнча иш-чаралар; ишкердиктин укуктук камсыздалышы; салык саясаты; каржы-насыя саясаты; басымдуулук кылган маданий үрп-адаттар ж.б.

Биздин оюбузча, эч качан өз актуалдуулугун жоготпогон, бардык эле ишкананын ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүн мүнөздөгөн, ошол эле учурда ишкердиктин негизги критерийи болуп саналган маанилүү аспектиси бар. Бул фундаменталдык критерий ар кандай ишкердик ишмердүүлүктүн чечүүчү фактору болуп келген, болуп эсептелет жана болуп кала берет. Бул, албетте, ишкананын кирешелүүлүгү. Ар бир ишкана уюштуруучулук-укуктук формасына, менчигинин

түрүнө, тармагына, чыгарган продукциясынын же көрсөткөн кызматынын түрүнө карабастан, ишмердүүлүгүнүн натыйжасы белгилүү номенклатурадагы жана сапаттагы продукцияны өндүрүү эле эмес, киреше алуу боло тургандай иштөөгө тийиш.

Бул мааниден алганда, кирешелүүлүк ишкердиктин натыйжалуулугун аныктай турган универсалдык мүнөздөмө болуп саналат. Ишкананын өлчөмү, чакан, орто же ири экени маанилүү эмес, ал кирешелүү болсо, анда ал эффективдүү. Андыктан, ишмердүүлүктөн туруктуу пайда алууга багытталган бардык чаралар, ошол эле учурда ишкердиктин натыйжалуулугун жогорулатууга багытталат.

Жалпысынан, ишкердик аракеттин экономикалык эффективдүүлүгү эффективдүүлүк теориясынын методикасы боюнча, башкача айтканда натыйжалардын чыгымдарга катышы менен аныкталат, ага ылайык натыйжалар максимумга, ал эми чыгымдар минимумга умтулат. Анткен менен постсоветтик өлкөлөр үчүн ишкердиктин эффективдүүлүгүн аныктоону рыноктук өзгөрүүлөргө ылайыкташтыруу жана ишкердиктин натыйжалары менен ошол натыйжаларга алып келген чыгымдардын суммасын эсептөө чекиттерин аныктоого жакындатуу талап кылынат.

Экинчи «Региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү ишкердиктин учурдагы абалын баалоо» бөлүмүндө ишкердик ишмердүүлүктүн жетишилген деңгээли талданып, ишкердиктин региондун социалдык өнүгүүсүнө тийгизген таасири бааланды, ошондой эле ишкердик чөйрөсүнүн калыптануу өзгөчөлүктөрү каралды.

Региондун туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн өбөлгөсү болуп рынокту товарлар жана кызматтар менен толтурууга, таза атаандаштык чөйрөсүн калыптандырууга, жумуш орундарын түзүүгө жана ортоңку классты калыптандырууга шарт түзгөн, мамлекеттин саясий жана социалдык-экономикалык стабилдүүлүгүнүн кепилдиги болуп саналган заманбап ишкердиктин калыптанышы эсептелет. Региондун ишкердик түзүмдөрүнүн экономикалык потенциалына баа берүү үчүн төмөндө Кыргыз Республикасынын, Ош облусунун жана Ош шаарынын чакан жана орто ишкердик субъектилери боюнча маалыматтар келтирилди (1-таблица).

1-таблица. 2012-2016-жж. Кыргыз Республикасы, Ош облусу жана Ош шаары боюнча чакан жана орто ишкердик субъектилери (жылдын аягына; бирдик)

	2012	2013	2014	2015	2016	2016-ж. 2012-ж. % менен
Кыргыз Республикасы						
чакан ишканалар	11127	11749	12712	13232	13592	122,1
орто ишканалар	804	800	793	795	776	96,5
жеке ишкерлер	297895	329737	350688	366734	379150	127,2
дыйкан (фермердик)						
чарбалар	356642	382883	384318	400794	414919	116,3
Ош облусу						
чакан ишканалар	399	426	411	449	487	122,0
орто ишканалар	33	30	31	31	34	103,0
жеке ишкерлер	55652	63997	70655	76177	78803	141,6
дыйкан (фермердик)						
чарбалар	79577	87741	89938	102207	111455	140,0
Ош шаары						
чакан ишканалар	693	721	773	783	803	115,8
орто ишканалар	50	53	43	45	42	84,0
жеке ишкерлер	26436	29216	31544	33291	33671	127,3
дыйкан (фермердик)						
чарбалар	2511	3079	2601	2649	2726	108,5

Булагы: Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто ишкердик: 2012-2016 / Статистикалык жыйнак – Б.: Кырг.Респ. УСК, 2017.

1-таблицада эки аймактык-административдик бөлүм – Ош облусу жана Ош шаары каралган, анткени эзелтен инфраструктура объектилери, жолдор, сактагычтар, социалдык мекемелер жана башкалар бир эле мезгилде облустун да, шаардын да жашоочуларына кызмат кыла тургандай болуп калыптанып калган.

Таблицада ошондой эле 2016-жылдын аягына Ош облусу боюнча ишкердик түзүмдөрүнүн жалпы саны Кыргыз Республикасы боюнча ушундай эле көрсөткүчтөгү үлүшү боюнча чакан ишканалардын – 3,6%, орто ишканалардын – 4,4%, жеке ишкерлердин – 20,8%, дыйкан (фермердик) чарбалардын – 26,8% түзгөн. Ушундай эле жол менен Ош шаарынын республикалык көрсөткүчтөгү үлүшүн аныктайбыз: чакан ишканалар – 5,9%, орто ишканалар – 5,4%, жеке ишкерлер – 8,9%, дыйкан (фермердик) чарбалар – 0,6%.

Ош облусу боюнча акыркы 5 жыл ичиндеги өсүү динамикасын алсак, чакан ишканалар – 22%, орто ишканалар – 3%, жеке ишканалар – 41,6%, ал эми дыйкан (фермердик) чарбалар – 40% көбөйгөн.

Ишкердиктин өнүгүшү сандык көрсөткүчтөрдүн өзгөрүү тенденциялары менен эле эмес, ишкердиктин региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө салымынын сапаттык көрсөткүчтөрү менен да бааланат экендигин белгилей кетүү зарыл. Изилдөө көрсөткөндөй, экономиканын ар кандай секторлорунда мамлекеттик менчиктин масштабдуу менчиктештирилиши Ош облусу менен Ош шаарынын аймагында ошондой эле кайтарым менен коштолгон эмес. Тескерисинче, экономиканын бардык секторлорунда өндүрүштүк жана социалдык көрсөткүчтөрдүн төмөндөшү байкалган, акыркы жылдарда гана бир аз өсүү байкалат.

Ишкердик ишмердүүлүктүн аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө таасир тийгизүүсүнүн маанилүү аспектилери – бул аймактык кирешелердин, берилген аймактын калкынын кирешелеринин деңгээли, ошондой эле калктын ишкердик түзүмдөрүндө иш менен алектениши. Изилденип жаткан аймактардагы ишкердик түзүмдөрүнүн кызматкерлеринин санын карап көрөлү (2-таблица).

2-таблица. Аймактар боюнча ишканалардын кызматкерлеринин тизмелик саны (жыл ичинде орто эсеп менен; адам)

	2012	2013	2014	2015	2016	2016-ж. 2012-ж. % менен
Кыргыз Республикасы	87420	87874	88461	88316	87425	100,0
чакан ишканалар	49994	50955	51962	52166	52247	104,5
орто ишканалар	37426	36919	36499	36150	35178	93,9
Ош облусу	4049	3708	3919	4018	4210	103,9
чакан ишканалар	2431	2363	2529	2581	2600	106,9
орто ишканалар	1618	1345	1390	1437	1610	99,5
Ош шаары	5569	5929	5549	5575	5634	101,1
чакан ишканалар	3561	3651	3615	3679	3826	107,4
орто ишканалар	2008	2277	1934	1895	1807	89,9

Булагы: Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто ишкердик: 2012-2016 / Статистикалык жыйнак – Б.: Кырг. Респ. УСК, 2017.

Жогорудагы маалыматтар акыркы 5 жыл ичинде чакан ишкердик субъектилеринде иш менен алектенүү Ош облусунда 9%, Ош шаары боюнча – 7,4%, ал эми республикада – 4,5% жогорулаганын көрсөттү. Орто ишкердик боюнча абал бир аз бөлөкчө. Алсак, 2016-жылы Ош облусунда кызматкерлердин орточо саны 0,5%, республика боюнча – 6,1%, ал эми Ош шаары боюнча – 10,1% кыскарган.

Кыргызстанда жана анын региондорунда иштин абалын изилдөө ишкердиктин өнүгүүсүнө кедергисин тийгизип жаткан бир нече тоскоолдуктарды аныктоого шарт

түздү. Алар: ишкерлердин өз ишин ачуу, ишке аша турган бизнес-план түзүү жаатында билимдеринин таңкыстыгы; рынок, жергиликтүү жана эл аралык мыйзамдардын спецификасы, жаңы иште колдонуу мүмкүндүгү көз карашынан алганда маанилүү болгон техникалык-технологиялык системалар жөнүндө маалыматтардын жетишсиздиги; каржы-насыя ресурстарынын жеткиликсиздиги, ошондой эле насыя алуунун катаал шарттары (жогору пайыз ставкалары, күрөө коюу зарылдыгы); салык жүгүнүн ашыкчалыгы жана башкалар. Биздин оюбузча аталган көйгөйлөрдү жоюу ишкердик чөйрөсүнө колдоо көрсөтүү жана өнүктүрүүгө көмөктөшүү саясатын жакшыртууга мүмкүндүк түзмөк.

Анализ Ош облусунун өнөр-жайында, айыл-чарбасында ишкердиктин өндүрүштүк көлөмү, ошондой эле тейлөө чөйрөсү өнүгүү тенденцияларына ээ экендигин көрсөттү. Аталган 3 сектордо Ош облусунда чакан бизнес ишканалары көбүрөөк өнүккөн. Анткен менен айыл ишкердигинин өнүгүү тенденциясынан Ош облусунда дыйкан (фермердик) чарбалар өндүрүштүн өсүү темптери боюнча жалпы Кыргызстандагы өсүү темптеринен артта экени көрүнүп турат. Жалпысынан, өнөр-жай жана айыл чарба продукцияларын өндүрүү, ошондой эле кызмат көрсөтүү (соода, ремонт иштери) көлөмдөрүнүн динамикасын карап көрсөк, Ош облусу жана Ош шаары боюнча чакан жана орто ишкердиктин, ошондой эле жеке ишкердиктин көрсөткүчтөрү акыркы 5 жыл аралыгында текши болбосо да жогорулап баратканы байкалат.

Ишкердик ишмердүүлүктүн региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасирин ар кандай багыттарда кароого болот. Алардын бири ишкердик түзүмдөрүндө иш менен камсыз болгон адамдардын эмгек акысы болуп саналат (3-табл).

3-таблица. Аймактар боюнча ишканалардын кызматкерлеринин орточо айлык эмгек акысы (сом)

	2012	2013	2014	2015	2016	2016-ж. 2012-ж. % менен
Кыргыз Республикасы	7054	7786	8581	9542	10130	143,6
чакан ишканалар	5876	6323	6987	7665	8106	137,9
орто ишканалар	8589	9785	10812	12111	12985	151,2
Ош облусу	5988	6698	7082	7441	8906	148,7
чакан ишканалар	3937	5713	5811	6456	7516	190,9
орто ишканалар	9671	8528	9495	9482	11822	122,2
Ош шаары	5766	6544	6906	7806	7693	133,4
чакан ишканалар	4926	5359	6097	6258	6428	130,5
орто ишканалар	7135	8419	8499	10593	10116	141,7

Булагы: Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто ишкердик: 2012-2016 / Статистикалык жыйнак – Б.: Кырг. Респ. УСК, 2017.

3-таблицада берилген маалыматтар, жалпысынан, Кыргыз Республикасы жана Ош облусу, ошондой эле Ош шаары боюнча ишкердик түзүмдөрүнүн орточо айлык эмгек акысы көбөйүү тенденциясына ээ экендигин көрсөттү. Бул, экинчи жагынан, өндүрүштүк ишмердүүлүктүн негизин түзгөн чакан жана орто бизнестин туруктуулугунун салыштырмалуу жогорулоосун мүнөздөйт.

Сөзсүз түрдө, ишкердик түзүмдөрү бир жагынан ишкерлер тарабынан социалдык-маданий чөйрө объектилерин түзүү аркылуу, экинчи жактан, бюджеттик каржылоонун эсебинен социалдык объектилерди түзүүгө катышуу аркылуу социалдык өнүгүүгө түздөн-түз таасирин тийгизет.

Ош облусундагы айрым социалдык объектилердин акыркы 5 жыл ичиндеги мүнөздөмөлөрүн карап көрсөк, ишкерлер социалдык объектилерди негизинен

менчиктин жеке формалары аркылуу түзгөнү байкалат. 2016-жылдын 1-январына карата облустун 4 районунда муниципалдык менчик мектептери жана Ноокат районунда 1 жеке менчик мектеп ишке киргизилген. Анализ ошондой эле жеке мектептерди ачууда шаардык ишкерлердин активдүүлүгүн көрсөттү: Ош шаарында ар кандай типтеги 10 жеке мектеп иш алып барат.

Мындан тышкары жеке менчик формасындагы мектепке чейинки мекемелердин көбөйүүсү байкалат. Азыркы мезгилде Ош шаарында 30дөн ашык жеке менчик мектепке чейинки мекемелер иштеп, алар мамлекеттик бала бакчаларынын жүгүн бир топ азайтып, мындай мекемелердин таңкыстыгын жоюуга көмөк көрсөтүүдө.

Акыркы жылдары жеке медициналык мекемелердин саны көбөйүүдө, бул жеке менчик формасындагы медициналык кызматтарга суроо-талаптын жогорулаганын тастыктайт. Жеке медициналык мекемелерде акы төлөө зарылдыгына карабастан, кардарлар, негизинен, алардагы тейлөө жана дарылоо үчүн ыраазы болушат. Төмөндө Ош облусундагы жеке медициналык мекемелердин саны боюнча маалымат берилди (4-таблица).

4-таблица. 2016-жылдын 1-январына карата Ош облусундагы медициналык мекемелердин саны

	Баары		Мамлекеттик менчик		Муниципалдык менчик		Жеке менчик	
	саны	%	саны	%	саны	%	саны	%
Ош облусу	344	100	304	88,4	24	6,9	16	4,7
Алай району	38	10,5	32	84,2	5	13,1	1	0,4
Араван району	38	10,5	28	73,7	9	23,7	1	0,4
Кара-Суу району	79	23	72	91,1	-	-	7	8,9
Ноокат району	54	15,7	50	92,6	1	0,5	3	5,6
Кара-Кулжа району	34	9,8	32	94,1	2	0,7	-	-
Өзгөн району	86	25	75	87,2	7	8,1	4	4,7
Чон-Алай району	15	4,4	15	100	-	-	-	-

Булагы: Автор тарабынан Ош облустук статистика башкармалыгынын маалыматтарынын негизинде эсептелди

344 медициналык мекеменин 304ү (88,4%) мамлекеттик менчикте, 24ү (6,9%) муниципалдык менчикте, ал эми 16сы (4,7%) жеке жактарга таандык. Саламаттыкты сактоо системасында менчиктин көп түрдүүлүгүнүн пайда болушу оң фактор болуп саналат, анткени атаандаштык чөйрө түзүлөт, рыноктук механизмдер ишке кирет жана калкты жеке медициналык тейлөөнү жакшыртуу үчүн стимулдар пайда болот. Жеке медициналык мекемелердин үлүшү аз (4,7%) болгон менен бул форманын келечеги бар, анткени бул экономикалык жактан пайдалуу. Ош шаарында бүгүнкү күндө 15тен ашык жеке менчиктеги медициналык мекемелер бар иш алып барууда. Алсак, “Ош-кардио”, “Кардио-Азия” сыяктуу борборлордо жүрөккө операциялар жасалат. Мындан тышкары, стоматологиялык клиникалар, төрөт үйлөрү жана оорулардын башка түрлөрү боюнча клиникалар ачылган. Мунун баары ишкерлердин эмгеги болуп эсептелет.

Ишкерлер туристтик объектилерди, санаторий, курорт, мейманкана, ресторан жана кафелерди ачуу менен туризмдин өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизүүдө. Ишмердүүлүктүн бул түрү ишкердиктин гана эсебинен өнүгүп жатат. Мейманканалар менен ресторандар көрсөткөн кызматтардын көлөмүнүн, ошондой эле жүк жана жүргүнчү ташуу көрсөткүчтөрүнүн акыркы 5 жылга динамикасынан, Ош облусунда жеке ишкердик түзүмдөрүнүн үлүшүнө туура келген кызматтардын көлөмү туруктуу жогорулап жаткандыгы көрүнөт.

Ишкердиктин региондордун социалдык чөйрөсүнө тийгизген тассири тууралуу сөз кылганда, инвестициялардын ролун баса белгилей кетүү керек. Негизги капиталга инвестициялар ишкердиктин өндүрүштүк базасын түзүү үчүн эле эмес, социалдык инфраструктуранын өнүгүүсү жана ишкердикке тартылган адамдардын эмгек шарттарын жакшыртуу үчүн да чоң мааниге ээ. Мындан тышкары, жагымдуу инвестициялык чөйрө белгилүү деңгээлде ал аймакта жашаган адамдардын социалдык абалынан, жана албетте, социалдык объектилердин абалынан көз каранды. Аймактын социалдык инфраструктурасы канчалык өнүккөн болсо, инвестицияларды тартуу мүмкүнчүлүктөрү ошончолук жогору болору талашсыз. Төмөндө чакан жана орто ишкердикке түз чет өлкөлүк инвестициялардын келип түшүшү тууралуу маалыматтар берилди (5-табл.).

5-таблица. Аймактар боюнча чакан жана орто ишкердикке түз чет өлкөлүк инвестициялардын келип түшүшү (чыгып кетишин эске албаганда, миллион АКШ доллары)

	2012	2013	2014	2015	2016	2016-ж. 2012-ж. % менен
Кыргыз Республикасы	242,7	303,3	216,2	739,7	313,5	129,2
чакан ишканалар	128,5	233,2	134,1	463,5	272,3	211,9
орто ишканалар	114,2	70,1	82,1	276,2	41,2	36,1
Ош облусу	7,6	19,4	2,9	2,0	0,9	11,8
чакан ишканалар	7,6	18,7	1,9	2,0	0,9	11,8
орто ишканалар	-	0,7	1,0	-	-	-
Ош шаары	0,0	0,0	0,6	0,2	0,2	200
чакан ишканалар	0,0	0,0	0,6	0,2	0,2	200
орто ишканалар	-	-	-	-	-	-

Булагы: Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто ишкердик: 2012-2016 / Статистикалык жыйнак – Б.: Кырг. Респ. УСК, 2017.

Жогорудагы таблица ишкердик ишмердүүлүктүн инвестициялык жагымдуулугу жалпы республика боюнча 1,29 эсе жогорулаган менен, Ош облусунда ал тескерисинче төмөндөгөнүн көрсөттү. Ошол эле учурда Ош шаарында абал бир топ жакшы.

Инвестициялык жагымдуулуктун төмөндүгү андан ары өсүү мүмкүнчүлүгү жок дегенди билдирбейт. Тескерисинче, бул ишкердикке мамилени түп-тамырынан өзгөртүү, жаңы технологияларды, уюштурууга инновацияларды кийирүүнүн негизинде ишкердик ыкмаларын жана жолдорун өздөштүрүү, башкаруунун натыйжалуу жолдорун колдонуу зарылдыгынан кабар берет.

Жумушта Ош облусундагы ишкердиктин конкреттүү мисалдары каралып, алардын социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрү талданды. Айыл-чарба тармагында аракеттенген ишкердиктин негизги өндүрүштүк көрсөткүчтөрүн талдоо жана кызмат көрсөтүү ишканаларынын социалдык-экономикалык мүнөздөмөлөрүн талдоо, алардын өнүгүү тенденцияларын аныктоого мүмкүнчүлүк берди.

Ишкердикти уюштурууда калктын социалдык абалы, тагыраак айтканда жашоо жана жакырчылык деңгээли да өзгөчө мааниге ээ. Жакыр эмес адамдар, ишкердикке көбүрөөк шыктуу, анткени демилгечилдик жетиштүү жашаган жана билим алуу, ишкердик шыктарын өздөштүрүү мүмкүнчүлүгү көбүрөөк үй-бүлөлөрдө жогору болору белгилүү.

Ош облусу Кыргызстандын калкы жыш жайгашкан, б.а. агрардык калкынын саны эң көп болгон, жакырчылык деңгээли төмөн регионуна кирет. Андыктан, дал ушул облус калктын социалдык-экономикалык абалы боюнча алганда эң аялуу жана артта калган депрессивдүү аймак болуп саналып, көбүрөөк көңүл бурууну талап кылат.

Ош облусунда ишкердиктин ийгиликтүү өнүгүшүнүн өбөлгөлөрү катары төмөнкү факторлорду белгилөөгө болот:

- казып алуу тармактары менен айыл чарбасында чийки заттарды, ошондой эле туристтик-рекреациялык ресурстарды рационалдуу өздөштүрүүдө региондо ири резервдердин болушу;

- иш менен алек болбогон эмгек ресурстарынын көптүгү, өзгөчө айыл жерлеринде, анча чоң эмес шаарлар менен конуштарда, калктын оң демографиялык динамикасынын фонунда анын жыл сайын көбөйүшү;

- региондун абдан ыңгайлуу транзиттик жайгашуусу, автоунаа жолдорун өркүндөтүү жана транспорттун башка түрлөрүнүн өнүгүү шарттарында анын убакыттын өтүшү менен күчөшү;

- региондун аймагынан Улуу Жибек жолу трассасынын өтүшүн, ошондой эле башка эл аралык транспорттук инфраструктура долбоорлорун эске алуу менен перспективдик комплекстүү өнүгүү потенциалы;

- облус Кыргызстандын соода, кол өнөрчүлүк рыноктук-товардык мамилелердин эле эмес, үрп-адаттардын, социалдык улантуучулуктун да базасында өнүккөн эң байыркы эл отурукташкан региону болуп саналат, алар биригип кайра жаралуу мүмкүндүгүн аныктайт.

Акыркы 5 жыл ичинде Ош облусунда жеке ишкерлер менен дыйкан (фермердик) чарбалардын санынын өсүшү байкалат: жеке ишкерлердин саны 1,76 эсеге (40102ден 70655ге); дыйкан чарбалардын саны 1,26 эсеге (71326дан 89938ге) көбөйгөн. Анткен менен бул тенденциялар азырынча экономикалык олуттуу процесстерге анча таасирин тийгизе албайт. Мисалы, Ош облусунда 2016-жылы адам башына туура келген ички регионалдык продуктунун көлөмү 27774 сомду түзгөн, бул көрсөткүч региондордун арасында акыркы орунда турат.

Ишкердиктин анализи Кыргыз Республикасында анын туруктуу өнүгүүсү үчүн саясий, социалдык, экономикалык, уюштуруучулук жана коомдук-маданий мүнөздөгү актуалдуу маселелердин комплексин чечүү талап кылынарын көрсөттү. Саясий аспект укуктук нормалардын туруксуздугу жана укуктук чөйрөнүн деструктивдик таасири, ишкердик аракети менен байланышкан паракордук менен кылмыштуулуктун көбөйүшү менен байланыштуу. Мамлекеттик стратегиялык пландоонун жана ишкердик секторун башкаруунун чабалдыгы бизнес-процесстердин туруктуу өнүгүшүнө терс таасирин тийгизүүдө.

Чакан жана орто бизнестин өнүгүшүнө экономиканын рыноктук инфраструктурасынын калыптануу стадиясында болушу жана жаңыдан түзүлүп жаткан ишкердиктин муктаждыктарына азырынча жооп бере албагандыгы да кедергисин тийгизүүдө. Мындан тышкары, анализ көрсөткөндөй, региондун ишкердик түзүмдөрү жүгүртүү каражаттарына ар дайым муктаж, бул өнүгүүгө тоскоол болууда. Ошондуктан туруктуу каржылык камсыздалган ишкердикти уюштуруу маселесин эң башкы маселе деп эсептөө туура болот. Өз кезегинде, мындай абалга ишкердик ишмердүүлүктүн атаандаштыкка жарамдуулугун жогорулатуу жолу менен гана жетүү мүмкүн.

Үчүнчү «Региондо ишкердик ишмердүүлүктүн өнүгүү жолдору» бөлүмүндө экономиканын реалдуу секторунда ишкердикти өнүктүрүүнүн негизги багыттары аныкталып, ишкердик ишмердүүлүктү уюштурууну өркүндөтүү жана анын регионалдык социалдык өнүгүүгө таасирлерин күчөтүү боюнча иш-чаралар негизделди, ишкердикти мамлекеттик жөнгө салууну жакшыртуу жолдору такталды.

Демек, регионалдык ишкердик регионалдык өзгөчөлүктөрдү эске алууга, бардык мүмкүнчүлүктөрдү толук пайдаланууга багытталууга тийиш. Кыргызстандын Ош облусу айыл калкы басымдуулук кылган агрардык регион болуп эсептелет. Айыл чарбасы Ош облусунун экономикасынын эң негизги реалдуу сектору болуп саналып, анын туруктуу өнүгүүсү региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүн шарттайт.

Андыктан айыл чарбасында ишкердиктин ийгиликтүү өнүгүшү стратегиялык мааниге ээ экендиги талашсыз.

Жогорудагылардан улам иште айылда ишкердикти өнүктүрүүнүн негизги перспективдүү багыттары каралды. Алсак, айылда, өндүрүштүн локалдык жергиликтүү рынокторго багытталуу жана жергиликтүү калктын каржылык жана материалдык ресурстардын чектелүүлүгү шарттарында ишкердиктин өнүгүшү үчүн шарттар камсыз кылынбай келет. Ошондуктан биз ишкердиктин алкагын ички жана тышкы рынокторго багыттоонун эсебинен кеңейтүүнү сунуштайбыз.

Муну менен бирге, тышкы рынокторго багыт алуу продукция өндүрүү жана сатуунун эл аралык стандарттарынын талаптарын аткаруу боюнча өзгөчө иш-аракеттерди талап кылат. Алсак, иште айыл чарба сырьесун кайра иштетүү боюнча Оштогу ишканалар ЕАЭБ алкагында эркин соода кылуу сертификаттарына ээ эмес экендигине басым жасалды. Мындан, интеграциянын тиешелүү шарттарын түзүү эле эмес, кыргыз экономикасын ЕАЭБ шарттарына ыңгайлаштыруу мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу боюнча ишти күчөтүү зарылдыгы келип чыгат. Мындан тышкары, Өзбекстан менен соода алакаларын кеңейтүү перспективалары ачылууда.

Кыргыз Республикасынын ЕАЭБке интеграцияланып жаткандыгын эске алуу менен ишкердүүлүктүн ийгиликтүү өсүшүнө багытталган келечектүү сунуштар негизделет. Ошондой эле жумушта кыргызстандык ишкерлердин өнүктүргөн продукциясын ЕАЭБ шарттарына ыңгайлаштырууга багытталган бир топ сунуштар берилет.

Биздин региондун атаандаштык артыкчылыктарын жаратуунун негизги перспективдик жолдору төмөнкүлөр:

- тоолуу райондордо, тоо этектеринде, токой массивдеринде салыштырмалуу экологиялык жактан таза жер ресурстарынын өзгөчөлүктөрүнөн улам экологиялык жактан таза тамак-аш азыктарын чыгаруу;
- сугат суу запастарынын жана тамчылатып сугаруу мүмкүнчүлүктөрүнүн болушу;
- арзан жумушчу күчүнүн болушу жана кошумча жер аянттарын кийирүү мүмкүнчүлүктөрү;
- айыл чарба продукцияларын өндүрүүнү чет өлкөлөрдүн буйрутмаларына ылайыктап өзгөртүү мүмкүнчүлүктөрү жана башкалар.

Болочокто ишкердик түзүмдөрүн ачуунун эле эмес, алардын натыйжалуу иштешин камсыз кылуунун үстүнөн иш алып баруу зарыл. Ар бир ишкердик түзүмү курамы боюнча оптималдуу, ал эми тартылган өндүрүш факторлору (жер ресурстары, техника, материалдык ресурстар, жумушчу күчү) рационалдуулук талаптарына жооп бере тургандай болушу керек.

Математикалык моделдештирүүнүн негизинде Ош облусундагы дыйкан (фермердик) чарбалардын дыйканчылык, анын ичинде дан эгиндери жана мал чарбачылык боюнча өндүрүштүк көрсөткүчтөрү изилденди. Математикалык модель иштелип чыкты жана бул моделди колдонуу менен региондун дыйкан чарбачылыгынын өндүрүштүк көрсөткүчтөрүнүн келечекке божомолу жасалды.

Биздин оюбузча, региондун айыл чарбасында чакан ишкердикти өнүктүрүү маселесин чечүүдө жеке көмөкчү чарбаларына да көңүл туруу зарыл. Бүгүнкү күндө дээрлик бардык жерде чарба жүргүзүүнүн чакан формалары (тамаркалар, дыйкан-фермердик чарбалар, кооперативдер) айыл чарба өндүрүшү системасында көрүнүктүү орунду ээлейт. Жеке көмөкчү чарбалар локалдык, регионалдык жана улуттук муктаждыктарды канааттандырууда маанилүү роль ойнойт. Анын үстүнө Ош облусунда, бүт Кыргызстандагыдай эле, постсоветтик мезгилде оор социалдык-экономикалык каатчылыктын фонунда айылдагы үй чарбаларынын белгилүү даражада натуралдашуусу жүргөн, бул жеке көмөкчү чарбаларынын өнүгүшүнө шарт түзүп, аларды жерге жеке менчик шарттарында өнүгүүнүн факторуна айланткан.

Ош облусунда дыйкан (фермердик) чарбалардын жана ишкердиктин башка формаларынын эффективдүү өнүгүүсүнө айрым институционалдык көйгөйлөр терс таасирин тийгизип келет, алар боюнча чарба жүргүзүүнүн бул формаларынын өнүгүшүн камсыз кылуучу механизмдерди жана иш-чараларды иштеп чыгуу зарыл.

Биринчиден, ар кандай дыйкан (фермердик) чарбанын актуалдуу маселелеринин бири – продукцияны реализациялоо мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелүүлүгү. Мында башкы чектөө айыл чарба продукциясына жана азык-түлүккө суроо-талаптын жоктугу эмес, сатуу инфраструктурасынын жоктугу болуп саналат. Мындан улам дыйкандар продукциясын күзүндө ортомчуларга өздүк наркы менен сатууга аргасыз болушат. Бул көйгөй өндүрүүчүлөрдүн кызыкчылыктарын эске алган сатуу түзүмдөрүнүн, айыл чарба продукцияларын баштапкы кайра иштетүү инфраструктурасынын жана сактоо, ташуу инфраструктурасынын жоктугу менен байланышкан.

Регион айыл чарба продукциясын керектөөчүлөр менен сатуу көлөмдөрү жана мөөнөттөрү макулдашылбаган шартта реализациялоодон да зыян тартып келет. Башкача айтканда, өндүрүлгөн продукцияны баш аламан сатуу, бул багытта мамлекеттик-жеке өнөктөштүк түзүлбөгөн шартта, айыл чарба эгиндерин өстүрүүдө дыйкандарга бир топ кыйынчылыктарды жаратат.

Маселени чечүүнүн дагы бир жолу катары менеджменттин жогорку квалификациясы сыяктуу факторлор менен инновацияларды колдонуунун негизинде ЕАЭБнин эле алкагында эмес, башка өлкөлөр менен интеграцияны тереңдетүүнү эсептөөгө болот.

Биздин оюбузча, ишкердиктин натыйжалуулугун жаңы технологияларды жана санариптик экономиканы кийирүүнүн эсебинен да жогорулатууга жетишүү зарыл.

Акырында, агрардык ишкерлерге каржы ресурстарынын жеткиликтүүлүгүн жеңилдетүү абдан маанилүү. Бул маселени чечпей туруп айыл чарба ишкерлеринин малдын жогорку продуктылуу породадарын жана эгиндин түшүмдүүлүгү жогору сортторун сатып алышынан үмүт кылуу кыйын.

Ишкердикти өнүктүрүүгө, биздин оюбузча, кооперациянын жана кооперативдик кыймылдын өнүгүшү оң таасир берет. Тилекке каршы, Ош облусунда бул багытта позитивдик өзгөрүүлөр жок. Мында облустагы райондордун жагашуусун эске алуу зарыл. Салыштырмалуу түздүктө жайгашкан Кара-Суу, Араван жана Ноокат райондору дыйканчылыкка адистешкен, жалпы облуста катталган дыйкан (фермердик) чарбалардын 85% ушул райондорго туура келет. Мал чарба райондорунда (Алай, Кара-Кулжа, Өзгөн жана Чоң-Алай) чарба жүргүзүүнүн башкы субъектилери болуп калктын жеке чарба сектору эсептелет. Калктын жеке чарба секторунун басымдуулук кылышы бул райондордун алыстыгы, бийик тоолуулугу жана мал чарбасына адистешүүсү менен шартталган. Мындай бөлүштүрүү ишкердик түзүмдөрүнүн рационалдуу жайгашышына, айыл чарба сырьесун кайра иштетүү чөйрөсүндөгү өзгөчөлүктөргө шарт түзөт.

Ишкердик түзүмдөрүнүн өнүгүшү жана алардын натыйжалуулугунун жогорулашы, биринчи кезекте ички регионалдык продуктунун көлөмүнө сөзсүз түрдө таасирин тийгизет. Региондо адам башына туура келген ДРП Кыргызстандын башка административдик-аймактык бөлүмдөрүнө салыштырмалуу төмөн экендигин эске алганда, калкты рационалдуу иш менен камсыздоо, анын ичинен миграциялык процесстерди стратегиялык пландоонун эсебинен камсыздоо жаатында белгилүү маселелер келип чыгат.

Ишкердик ишмердүүлүктүн демография жана миграция процесси менен байланышын калктын иш менен камсыз болушу, жумушсуздук, өлкөнүн ичиндеги жана тышкы миграция сыяктуу маселелер чагылдырышы мүмкүн. Кыргызстанда, айрыкча Ош облусунда биринчи планга калкты иш менен камсыздоо көйгөйү чыгат, ал социалдык абалды түздөн-түз аныктайт. Изилдөө жумушсуздук, жашоонун сапатынын

начарлашынын фонунда калктын кирешелеринин төмөндүгү калктын миграциясынын негизги себептери болуп кала бергендигин көрсөттү.

Ишкердик эч болбосо алгачкы 3-4 аралыгында жеңилдетилген салык алуу, мамлекеттик башкаруу органдары тарабынан көзөмөлдөө функцияларын кыскартуу жолдорунун жардамында мамлекеттик колдоо көрсөтүүгө өтө муктаж. Бул идеяны ишке ашыруу үчүн биз төмөнкү иш-чараларды сунуш кылабыз:

1) кеңири спектрдеги кызматтарды, анын ичинде коопсуздук, каржылык маалымат, консалтинг ж.б. кызматтарды камсыздоо максатында азыр иштеп жаткан түзүмдөрдүн базасында ишкердикке колдоо көрсөтүүнүн регионалдык борборлорун түзүү;

2) региондордо бизнес-инкубаторлорду өнүктүрүү. Ишкердик чөйрөсүндө топтолгон тышкы тажрыйбаны көчүрүп алуу системасын рационалдуу уюштуруунун Кыргызстанда келечеги бар, анткени бизнес жана рыноктук чарба жүргүзүү өлкөдө өнүгүүнүн башталгыч этаптарында турат, мында алдыңкы бизнес-идеяларды жана тажрыйбаларды алуу жана ыңгайлаштыруу чечүүчү мааниге ээ;

3) инвестициялардын ички жана тышкы булактарын мобилдештирүү;

4) ишкердик ишмердүүлүктү жакшыртуунун чоң резервдерин камтыган фактор катары мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү уюштурууну атоого болот. МЖӨтү өнүктүрүү мамлекет тарабынан ишкердик жигердүүлүккө жана жер-жерлерде ишкердик инфраструктурасын калыптандыруу процессине көмөк көрсөтүүнүн башкы багыттарынын бири болууга тийиш.

Ишкердик ишмердүүлүктүн маанилүү бөлүгүн социалдык жоопкерчилик түзүшү керек, ал, биздин оюбузча, азырынча төмөн бойдон. Социалдык жоопкерчиликти көп факторлор калыптандырат, алардын ичинен чечүүчүлөрү катары тажрыйбаны, ишкердиктин этикасы менен маданиятын белгилөөгө болот. 6-таблицада чарбалык активдүүлүктүн реалдуу шарттарында калыптануучу ишкердин социалдык, кесиптик-личносттук жетишкендиктеринин негизги мүнөздөмөлөрү системалаштырылды.

6-таблица. Ишкердик субъектисинин ишкердик активдүүлүктүн натыйжасында калыптануучу социалдык, кесиптик-личносттук мүнөздөмөлөрү

	Ишкердик касиеттин өнүгүшү көз карашынан алганда маанилүү болгон эффективдүү натыйжалар
Ишкердин билими жана кесиптик сабаттуулугу	Ал жакшыраак билет: <ul style="list-style-type: none"> ✓ ишкердикти жөнгө салган нормативдик документтерди; ✓ ишкердиктин шарттарын жана формаларын; ✓ ишкердик ишмердүүлүктү уюштуруу механизм; ✓ жаңы ишкана, жеке ишкердик ачуунун, негизги чарбалык процесстердин эсебин алуу жана оптималдаштыруу тартибин.
Ишкердин кесиптик көндүмдөрү	Үйрөнүүгө тийиш: <ul style="list-style-type: none"> ✓ ишкердиктин бардык формаларын ачуу жана жүргүзүү үчүн негизги баштапкы документтерди топтоону жана толтурууну; ✓ ишкананын каржылык абалынын анализин эч болбосо «чечим кабыл алууга чейинки тактык менен» жүргүзүүнү жана баштапкы финансылык отчеттуулукту түзүүнү; ✓ эмгекти уюштуруунун, персоналды башкаруунун жана ишкердиктин эффективдүүлүгүн

	жогорулатуунун жаңы ыкмаларын колдонууну.
Ишкердин сапаттык жаңы шыктары менен компетенцияларынын келип чыгышы	<p>Төмөнкүлөргө шарт түзүүчү көндүмдөрдүн пайда болушу:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ бизнес-пландын негизги бөлүмдөрүн өз алдынча түзүү жана негиздөө; ✓ алган билимдерди өзгөрмөлүү экономикалык шарттарга ыңгайлаштырып пайдалануу; ✓ ишкананын каржылык, кадрдык жана башка абалын талдоо; ✓ ишкердик ишмердүүлүктүн өнүгүүсүнүн «мүнөзүн жана масштабын» тышкы жана ички экономикалык чөйрөнүн, атаандаштыктын абалын эске алуу менен божомолдоо.

Булагы: автор түзгөн

6-таблицадан көрүнүп тургандай, негизги социалдык жетишкендиктер катары ишкердин эмгегинин өндүрүмдүүлүгүн (натыйжалуулугун) көтөрүү жаатынан алганда анын жалпы личносттук деңгээлинин жогорулашын, ишкердик жигердүүлүктүн уюштуруучулук маданиятынын жакшырышын, региондо жалпы эле ишкердик маданиятынын жакшырышын белгилөөгө болот.

Азыркы мезгилде Кыргызстанда ишкердүүлүктүн өнүгүүсүнө көмүскө экономика бир кыйла терс таасирин тийгизүүдө. Жумушта көмүскө экономиканы жарыкка алып чыгуунун заманбап иш-чаралары сунушталып, алар алдыңкы технологияны жандуу пайдалануу, мамлекеттик тескөөнү күчөтүү жана коомдо көмүскө экономикага терс маанайды түзүү аракеттери менен байланыштуу.

Биз Ош облусунда чакан жана орто ишкердиктин субъектилерин түзүүгө жана өнүктүрүүгө мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн конкреттүү схемасын сунуштадык, ал жумуш издеген жарандарга колдоо көрсөтүү, жаштардын арасындагы жумушсуздукту жана региондордун актуалдуу социалдык көйгөйлөрүн чечүү менен байланышкан ишкердикти өнүктүрүүгө комплекстүү көмөк көрсөтүүнү көздөгөн 3 компонентти камтыйт. Бул схемада региондогу салттуу ишкердиктин жана социалдык ишкердиктин кызыкчылыктары шайкештирип айкалышкан. Биринчи компонент Кыргызстандын жумушсуз же жумуш издеп жаткан жарандары тарабынан катталган чакан ишкердик субъектилерине колдоо көрсөтүүгө багытталган. Экинчи компонент жаштардын ишкердик долбоорлорун ишке ашырып жаткан ишкердик субъектилерине мамлекеттик колдоо көрсөтүүнү көздөйт. Жаштар – Кыргызстанда жумушсуздуктун деңгээли эң жогору болгон демографиялык сегмент, демек, мындай колдоо көрсөтүү өзгөчө социалдык мааниге ээ. Үчүнчү компонент – бул социалдык ишкердикке шыктандыруу боюнча демилгелүү иш-чара. Бул компонент негизинен ишкердик идеологиясын позитивдүү коомдук кабыл алууну калыптандырууга багытталат.

ТЫЯНАКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Ишкердиктин региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасирин изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй тыянактар чыгарылды жана сунуштар берилди:

1. Ишкердик түшүнүгүнүн маңызын экономикадагы, товарлар жана кызматтар рыногундагы, кирешелер менен ресурстардын айлампасындагы конкреттүү кырдаалдарга жараша анын формаларынын тынымсыз өзгөрүшү түзөт. Ишкердик ишмердүүлүктүн өзгөчөлүктөрүн аймактык ишкердикти уюштуруунун спецификасы аныктайт. Регионалдык ишкердиктин өзгөчөлүктөрү аймактардын экономикалык потенциалынын, жаратылыштык-климаттык шарттарынын жана башка факторлорунун таасиринде калыптанган экономиканын ар кандай секторлорунда бизнес жүргүзүүнүн аймактык шарттарынан келип чыгат. Аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн комплекстүүлүгү ошол аймактагы ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрүнүн өз ара байланышы менен шартталат. Алардын ичинен ишкердик аракет эң маанилүү, ал аймактын социалдык-экономикалык индикаторлоруна таасирин эле тийгизбестен, аларды аныктайт.

2. Ишкердиктин аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасирин аныктоо үчүн алгач ишкердикти уюштуруунун аймактык өзгөчөлүктөрүн аныктоо зарыл. Алар, биздин оюбузча, бир жагынан ишкердиктин өзүнүн маңызы, экинчи жактан ишкердик түзүмдөрүнүн мейкиндикте жайгашышы менен байланышкан. Мындан улам биз ишкердик – муктаждык менен суроо-талапты аныктоо жана пайда алуу менен аларды эң жакшы жол менен канааттандыруу деп эсептейбиз. Бул аныктамага ишкерлердин иш-аракеттеринин 3 тобу киргизилди: муктаждыкты издөө же калыптандыруу; өндүрүштүк, уюштуруучулук, башкаруучулук жана башка муктаждыктар; ишкердик ишмердүүлүктөн пайда алуу, бул анын максаттык функциясы, ошондой эле иш-аракеттердин комплексинин мотиви болуп саналат.

3. Ишкердик ишмердүүлүктөн пайда алуу ишкердиктин натыйжалуулугу менен байланышкан. Натыйжалуулукка, өз кезегинде, экономикалык, социалдык, жаратылыштык-климаттык, техникалык-технологиялык, уюштуруучулук-башкаруучулук жана башка мүнөздөгү көптөгөн факторлор таасир берет. Факторлордун таасири бирдей эмес, айрым учурларда тескери болушу мүмкүн. Иште алардын маанилүүлөрүн бөлүп көрсөтүүгө жана эффективдүүлүктү аныктоо процедураларына тактоолорду киргизүүгө аракет жасалды, бул ишкердиктин башкаруучулугун жогорулатууга шарт түзөт.

4. Аналитикалык бөлүмдө кеңири статистикалык материалдардын негизинде региондогу ишкердик ишмердүүлүктүн учурдагы абалы чагылдырылды, ага төмөнкүлөр мүнөздүү:

- муктаждыкты табуу жана аны канааттандыруу жагынан алганда ишкердикти түшүнүүнүн жетишсиздиги;
- суроо-талапты жана продукция сатуу жолдорун изилдөө боюнча рыноктук ыкмаларды пайдалануу деңгээлинин төмөндүгү;
- ишкердикти өнүктүрүүгө мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн жетишсиздиги;
- экономиканын атаандаштыкка жарамдуу продукция чыгарууга жөндөмдүү секторлорунун материалдык-техникалык базасынын төмөн деңгээли;
- продукцияны тышкы жана ички рынокторго уюшумдуу алып чыгуу боюнча эл аралык байланыштардын чабалдыгы.

5. Ош облусунда ишкердик жетишерлик өнүкпөгөндүгүн эске алганда, аны андан ары өнүктүрүү бир нече кечиктирилгис мүнөздөгү иш-чаралар менен байланышкан. Ишкердикти ийгиликтүү өнүктүрүүнүн өбөлгөлөрү болуп: региондо айыл чарбасында, туристтик-рекреациялык сектордо чийки заттарды өздөштүрүүдө олуттуу резервдердин болушу; иш менен алек болбогон эмгек ресурстарынын көптүгү; региондун ыңгайлуу транзиттик жайгашуусу; региондун кайра жаралуу потенциалы

менен байыркы эл отурукташкан мүнөзү эсептелет. Ош облусунда адам башына ички дүң продуктунун көлөмү – республиканын региондорунун ичинде эң аз. Өлкөнүн калкынын бештен бири Ош облусунда жашаган менен түз инвестициялардын көлөмү боюнча да регион акыркы орунда турат. Анткен менен, Ош облусу дыйкан (фермердик) чарбалар менен жеке ишканалардын саны боюнча алдыңкы орунда турат, ошондой эле сандык көрсөткүчтөрдүн өсүү динамикасы жогору, бул ишкердиктин өнүгүү потенциалы жетиштүү экендигин тастыктайт. Ишкердик потенциалы агрардык сектордо эле эмес, экономиканын башка секторлорунда, айрыкча кайра иштетүүдө, транспортто, курулушта жогору.

6. Ишкердиктин аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү ролун жогорулатууда уюштуруучулук факторлор чоң мааниге ээ. Аларга, эң оболу, бизнести өнүктүрүү стратегиясын иштеп чыгуу жана бизнес-пландоону маалыматтык камсыздоону жакшыртуу жолу менен бизнес-пландардын маңыздуулугун жакшыртуу, ишкердик тобокелди баалоо жана камсыздандыруу кирет. Уюштуруучулук мүнөздөгү иш-чараларга ошондой эле экономиканын бардык секторлорунда натыйжалуу адистештирүү, топтоштуруу жана кооперация кирет. Мисалы, Ош облусунун айыл чарбасында көп сандаган дыйкан жана фермердик чарбаларды ресурстарды концентрациялоо жана жумушчу күчүн керектүү продукцияны эң аз чыгымдар менен чыгаруу максатында бириктирүү зарыл. Мындай жолдордун бири катары ыктыярдуу негизде адистештирилген агрофирмалар менен кооперативдерди түзүүнү сунуш кылабыз.

7. Кыргызстандын региондорунда башкаруучулук, экономикалык жана социалдык көйгөйлөрдү өз-өзүнчө, тиешелүү мамлекеттик жөнгө салуусуз чечүү мүмкүн эмес экендиги аныкталды. Ош облусунда чакан жана орто ишкердик субъектилерин түзүүгө жана өнүктүрүүгө колдоо көрсөтүүнүн социалдык мүнөздөгү конкреттүү автордук схемасы сунуш кылынды. Бул схеманын өзөгүн 3 компонент түзүп, алардын экөө коммерциялык мүнөздө, ал эми үчүнчүсү локалдык социалдык ишкердикке тиешелүү. Салттуу ишкердиктин эки долбоорун баалоонун негизги критерийлери төмөнкүлөр болууга тийиш:

— Ош облусунун жана анын райондорунун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн приоритеттерине шайкеш келүү;

— Ош облусунун бюджетине салыктык жана бөлөк келип түшүүлөрдүн салыштырмалуу жогору деңгээли, берилген субсидиялардын ар бир сомуна эсептегенде;

— кайтарымдуулук мөөнөтү азыраак жана социалдык мааниси чоңураак (кошумча жумушчу орундарын түзүү, орточо эмгек акы).

Үчүнчү компонент – бул социалдык ишкердиктин локалдык-регионалдык бизнес-долбоорлорун өнүктүрүүгө багытталган демилгелүү иш-чара. Ош облусунун ар бир аймактык бирдигинде кечиктирбей чечүүнү талап кылган актуалдуу көйгөйлөр бар. Локалдык көйгөйлөрдүн актуалдуулугуна карап региондун ошол көйгөйүн чечүү боюнча социалдык ишкердиктин конкреттүү бизнес-идеясын демилгелөөгө болот, мында бул иш-чарага жергиликтүү калкты тартуу маанилүү. Алсак, **тескөөчү** катары район акимдерин, айыл өкмөт башчыларын дайындап, алар социалдык ишкердик долбоорлорун жетектөөгө алууга тийиш. Мунун баары, биздин оюбузча, эркин ишкердик чөйрөсүнө эле эмес, мамлекеттик жөнгө салуу иш-чараларына да тиешелүү.

Диссертациянын темасы боюнча жарыкка чыккан иштердин тизмеси:

1. Алимова Г.Б. Социально-экономический аспект техногенной безопасности в Кыргызстане [Текст] / Алимова Г.Б., Турдиев Т.И. // Защита социальных интересов личности – гарантия стабильного и благополучного общества: Илимий-практикалык конференциянын материалдары. – Ош: ММСУ Ош ш. филиалы. – 2002. – 161-167-б.
2. Алимова Г.Б. Актуальные вопросы экономикалык стабилизации в условиях рыночной экономики [Текст] / Алимова Г.Б., Турдиев Т.И. // ММСУ Ош ш. филиалынын жарчысы. – 2005. - №3. –53-57-б.
3. Алимова Г.Б. Еще раз об актуальности экономической интеграции на постсоветском пространстве [Текст] / Алимова Г.Б., Турдиев Т.И. // Наука и практика: мировые, российские и региональные тенденции развития: IX Бүткүл Россиялык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – Сочи, 2009. – 84-87-б.
4. Алимова Г.Б. Изменения в уровнях доходов и бедность населения Кыргызстана [Текст] / Алимова Г.Б. // Русский мир – императив единения: Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдарынын жыйнагы. – Ош, 2010. –233-240-б.
5. Алимова Г.Б. Бедность в Кыргызстане: социально-экономические последствия [Текст] / Алимова Г.Б. // Стратегия инновационного развития России как особой цивилизации в XXI веке: VI Бүткүл Россиялык «Сорокинские чтения» илимий конференциясынын материалдары. – Москва, 2010. – 30-33-б.
6. Алимова Г.Б. Бедность в Кыргызстане: социально-политический аспект [Текст] / Алимова Г.Б. // Глобальная социальная турбулентность и Россия: Эл аралык «Сорокинские чтения» илимий конференциясынын материалдары. – Москва, 2011. – 13-14-б.
7. Алимова Г.Б. Гендерные аспекты социального неравенства [Текст] / Алимова Г.Б. // Социальное неравенство как глобальная проблема современности: Эл аралык «Сорокинские чтения–2013» илимий конференциясынын материалдары. – Москва, 2013. – 7-8-б.
8. Алимова Г.Б. Становление правового государства в Кыргызстане: региональный эколого-экономический аспект [Текст] / Алимова Г.Б., Турдиев Т.И. // КРСУ жарчысы. – 2013. – 13-том, №12 – 30-32-б.
9. Алимова Г.Б. Роль и место денежных переводов трудовых мигрантов в социально-экономической устойчивости Кыргызстана [Текст] / Алимова Г.Б., Момбекова Г.Б. // ОшМУнун 75 жылдыгына арналган эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – Ош, 2014. – 133-137-б.
10. Алимова Г.Б. Влияние денежных переводов трудовых мигрантов на уровень бедности населения Кыргызстана [Текст] / Алимова Г.Б. // Пространство русского языка в межкультурных связях России и Кыргызстана: Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдарынын жыйнагы. – Ош, 2014. – 46-50-б.
11. Алимова Г.Б. Критические тенденции социально-экономического и устойчивого развития Кыргызстана [Текст] / Алимова Г.Б., Турдиев Т.И. // Известия вузов. – 2014. – №10 – 190-193-б.
12. Алимова Г.Б. Региональные социально-экономические факторы экономической устойчивости Кыргызстана [Текст] / Алимова Г.Б. // Известия вузов Кыргызстана. – 2015. – №6 – 108-110-б.
13. Алимова Г.Б. Личные подсобные хозяйства как один из источников дохода населения Кыргызстана [Текст] / Алимова Г.Б., Убайдуллаев М.Б. // ОшМУ жарчысы. – 2016. – №4. – 328-332-б.
14. Алимова Г.Б. Перспективы развития предпринимательства в Ошской области Кыргызстана с точки зрения устойчивого развития региона [Текст] / Алимова Г.Б., Турдиев Т.И. // ММСУ Ош ш. филиалынын жарчысы. – 2016. - №14. – 74-79-б.
15. Алимова Г.Б. Региональные особенности формирования среды предпринимательства в Киргизии: историко-экономический анализ [Текст] / Алимова Г.Б. // Региональная экономика: теория и практика. – 2017. – №6 (441) – 1002-1015-б.
16. Алимова Г.Б. Проблемы развития предпринимательства в Кыргызстане [Текст] / Алимова Г.Б. // Общество и экономика. – 2017. – №11 – 108-115-б.

РЕЗЮМЕ

диссертации Алимовой Гульбар Байышовны на тему: «Влияние предпринимательства на социально-экономическое развитие региона (на материалах Ошской области Кыргызской Республики)» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством.

Ключевые слова: предпринимательство, предприниматель, предпринимательская среда, социально-экономическое развитие, экономическая политика, инвестиции, социальная сфера, рыночное хозяйство, бедность населения, государственное регулирование.

Предметом исследования выступают социально-экономические, управленческие и организационные отношения по достижению устойчивого развития предпринимательской деятельности, обеспечению результативности влияния предпринимательства на региональное социально-экономическое развитие.

Объектом исследования явились процессы становления предпринимательства в отраслях экономики Ошской области, Кыргызской Республики, её отдельных регионов, их территориальные, социальные и экономические факторы и условия как неотъемлемых компонентов, определяющих социально-экономическое развитие.

Теоретико-методологической основой исследования явился метод диалектического и системного подходов, а также применялись такие методы исследования как анализ и синтез, научная абстракция, индукция и дедукция, методы экономико-математические анализа, прогнозных оценок, сравнение.

Цель исследования. Цель исследования состоит в том, чтобы на основе анализа опыта развития предпринимательской деятельности в Кыргызской Республике, Ошской области и зарубежных странах выявить основные направления повышения эффективности предпринимательства в целях усиления его роли в социально-экономическом благополучии региона и обосновать конкретные научные и практические рекомендации по формированию системы поддержки и стимулирования предпринимательской деятельности на региональном уровне.

Полученные результаты и их новизна. Исследованы и систематизированы ведение предпринимательской деятельности в условиях суверенитета Кыргызской Республики с акцентом территориального предпринимательства, изучены вероятные неблагоприятные последствия (риск-события) развития предпринимательства и его влияние на социально-экономическое развитие региона; на основе выявленных особенностей территориальной организации предпринимательской деятельности теоретически обоснованы возможности использования различных форм предпринимательства; определена эффективность предпринимательской деятельности и внесены уточнения в методику влияния ее на социально-экономическое развитие территории; выявлены резервы совершенствования предпринимательской деятельности на основе диагностики ее современного состояния на материалах Ошской области; разработаны основные направления развития предпринимательской деятельности и его влияния на социальное развитие региона; предложены пути совершенствования территориальных организаций как фактор роста социально-экономического развития региона; выработаны некоторые меры совершенствования государственного регулирования предпринимательской деятельности для повышения ее экономической эффективности.

Практическая значимость. Представленные в диссертации положения и выводы могут быть использованы государственными органами при разработке мер по поддержке предпринимательства, а также анализе эффективности функционирования предпринимательских структур. Материалы исследования могут быть использованы при разработке нормативно-правовых актов и государственных программ по поддержке и развитию предпринимательства, в особенности в региональных разрезах.

Алимова Гулбар Байышовнанын «Ишкердиктин региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасири (Кыргыз Республикасынын Ош областынын материалдарында)» деген темадагы 08.00.05. Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: ишкердик, ишкер, ишкердүүлүк чөйрөсү, социалдык-экономикалык өнүгүү, экономикалык саясат, инвестициялар, социалдык тармак, рыноктук чарба, жакырчылык, мамлекеттик жөнгө салуу.

Изилдөөнүн предмети. Ишкердиктин туруктуу өнүгүүсүн аныктаган жана ишкердик аракеттенүүнүн жана ошондой эле ишкердиктин региондун социалдык-экономикалык өсүшүнө натыйжалуу таасир этүүсүн камсыздаган социалдык-экономикалык, башкаруучулук жана уюштуруучулук мамилелери.

Изилдөөнүн объектиси. Ош областынын, Кыргыз Республикасынын экономика тармактарындагы ишкердиктин калыптануу процесстери, анын региондору менен территориялык, социалдык жана экономикалык факторлорунун социалдык-экономикалык өнүгүүнү шарттагандыгы.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негизи. Изилдөөдө диалектикалык жана системалык бүтүндүккө негизделген ой жүгүртүү ыкмалары жана ошондой эле анализ менен синтез, илимий абстракция, индукция жана дедукция, экономикалык-математикалык анализдөө менен прогноздук иликтөө методдору, салыштырып талдоо усулдары колдонулду.

Изилдөөнүн максаты. Изилдөөнүн максаты Ош областында, Кыргыз Республикасындагы жана башка өлкөлөрдөгү ишкердик аракеттенүү тажрыйбасын изилдеп анализ жүргүзүүнүн жардамы менен ишкердиктин натыйжалуулугун жогорулатуу багыттарын региондун социалдык-экономикалык абалын жакшыртуудагы ишкердиктин ролун күчөтүү менен биргеликте аныктап, ошону менен катар аймактардагы ишкердикти колдоо жана стимулдоо багытындагы конкреттүү илимий жана практикалык рекомендациялардын системасын негиздеп сунуштоо.

Алынган жыйынтыктар жана алардын илимий жаңылыгы. Аймактык ишкердикке өзгөчө көңүл бөлүү менен бирге Кыргыз Республикасынын суверендүү өнүгүү шартындагы ишкердик аракеттенүүнүн өзгөчөлүктөрү изилденип системалык ирээтке келтирилди; ишкердиктин өнүгүүсү шарттап коюшу мүмкүн болгон ыктымалдуу терс натыйжаларды (тобокелдик кубулуштар) иликтөө менен бирге ишкердиктин региондун социалдык-экономикалык өсүшүнө тийгизген таасири талданды; ишкердиктин аймактык уюштурулуусунун өзгөчөлүктөрүн аныктоонун негизинде ишкердиктин формаларын пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү теоретикалык жактан негизделди; ишкердик аракеттенүүнүн натыйжалуулугу белгиленип региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө ишкердиктин тийгизген таасирин аныктоо методикасына тактоолор киргизилди; Ош областынын учурдагы абалын иликтөөнүн негизинде ишкердикти өөрчүтүү резервтери көрсөтүлдү; ишкердикти өнүктүрүүнүн негизги багыттары менен анын региондун социалдык-экономикалык өсүшүнө тийгизген таасиринин өзгөчөлүктөрү иштелип чыкты; региондун социалдык-экономикалык өсүшүнүн фактору сапатында аймактык уюмдардын өнүгүү жолдору сунушталды; ишкердиктин экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн мамлекеттик жөнгө салууну өнүктүрүүнүн кээ бир чаралары иштелип чыгып сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Диссертацияда сунушталган корутундулар ишкердикти колдоо үчүн зарыл чараларды мамлекеттик органдар иштеп чыгуусунда пайдаланылышы мүмкүн жана аларды ишкердик структуралардын аракеттенүүсүнүн натыйжалуулугун талдоодо колдонсо болот. Изилдөөнүн материалдары ишкердикти өнүктүрүү, айрыкча регионалдык деңгээлде, аларга колдоо үчүн мыйзамдык актылары менен мамлекеттик программаларды иштеп чыгууда пайдаланылышы мүмкүн.

SUMMARY

on dissertation of Alimova Gulbar Bayishovna on "The influence of entrepreneurship on the social and economic development of the region (on the materials of the Osh region of the Kyrgyz Republic)" submitted for the degree of candidate of economic sciences on specialty 08.00.05 - economics and management of national economy

Keywords: entrepreneurship, entrepreneur, business environment, socio-economic development, economic policy, investment, social sphere, market economy, population poverty, state regulation.

The object of research were the processes of the formation of entrepreneurship in the economic sectors of the Osh region, the Kyrgyz Republic, its individual regions, their territorial, social and economic factors and conditions as integral components determining socio-economic development.

The subject of research are socio-economic, managerial and organizational relations for achieving sustainable development of entrepreneurial activity, ensuring the impact of entrepreneurship on regional socio-economic development.

The theoretical and methodological basis of research was the method of dialectical and system approaches, and also applied research methods such as analysis and synthesis, scientific abstraction, induction and deduction, methods of economic and mathematical analysis, predictive assessments, comparison.

Purpose of research. The purpose of research is to identify, on the basis of the experience of entrepreneurship development in the Kyrgyz Republic, Osh region and foreign countries, the main areas of increasing the effectiveness of entrepreneurship in order to strengthen its role in the social and economic well-being of the region and to substantiate specific scientific and practical recommendations on the formation of the system support and stimulation of entrepreneurial activity at the regional level.

The results of research and their novelty. The conduct of entrepreneurial activity in the conditions of the sovereignty of the Kyrgyz Republic with an emphasis on territorial entrepreneurship has been studied and systematized, probable adverse consequences (risk events) of enterprise development and its impact on the social and economic development of the region have been studied; on the basis of the revealed features of the territorial organization of entrepreneurial activity, the possibilities of using various forms of entrepreneurship are theoretically grounded; the efficiency of entrepreneurial activity was determined and clarifications were made in the methodology of its influence on the social and economic development of the territory; the reserves of business activity improvement are revealed on the basis of diagnostics of its current state on the materials of Osh region; the basic directions of development of enterprise activity and its influence on social development of the region are developed; ways to improve territorial organizations as a factor in the growth of socio-economic development of the region; Some measures have been developed to improve the state regulation of entrepreneurial activity in order to increase its economic efficiency.

Practical significance of the results. The provisions and conclusions presented in the thesis can be used by state bodies when developing measures to support entrepreneurship, as well as to analyze the effectiveness of the functioning of business structures. Research materials can be used in the development of regulations and government programs to support and develop entrepreneurship, especially in regional sections.